

*AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DAXİLİ İŞLƏR
NAZİRLİYİ*

P O L İ S A K A D E M İ Y A S I

KAFEDRA: “DİO-NUN İNZİBATI FƏALİYYƏTİ”.

FƏNN: “KRİMİNOLOGİYA ”

FAKÜLTƏ : ƏYANI

M Ü H A Z İ R Ə

***MÖVZU № 7. “Cinayətkarlığın öyrənilməsinin
təşkili və metodikası”.***

***Tərtib etdi: “DİO-nun inzibati fəaliyyəti”
kafedranın baş müəllimi,
polis polkovnik-leytenantı***

Vüqar Mansurov

B A K I 2020

MÖVZU № 7. “Cinayətkarlığın öyrənilməsinin təşkili və metodikası”.

P L A N:

GİRİŞ

1. Cinayətkarlığın öyrənilməsinin vəzifələri və nəzəri əsasları. Kriminoloji informasiya.
2. Kriminoloji tədqiqatın metodları.
3. Kriminoloji tədqiqatın təşkili. Kriminologiyada statistik müşahidə.

NƏTİCƏ

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 2016.
2. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sual və cavablarda). Bakı, 2015.
3. N.Əliyev, V.Mansurov.Kriminologiya. Dərs vəsaiti (Sxemlərdə). Bakı, 2017.
4. Səməndərov F.Y. Kriminologiya. Dərs vəsaiti, Bakı, 2012.
5. Ə.Piriyev. Kriminologiya. Dərslik. Bakı,1999.
6. *İ.Rəhimov, E.Həsənov, S.Abdullayev, İ.Cavadova* “Cinayətkarlıq və kibernetika”. Bakı, 1995.
7. В.В. Лунеев. Криминология – М.: Издательство Юрайт, 2013 . – 686 с.

G İ R İ Ş

Kriminologiya hüquq elmləri ilə ictimai elmlərin qovşağında yaranmışdır və onun inkişafı bu elmlərlə qarşılıqlı əlaqədə baş verir. O, sosial-hüquq elm sahəsi olduğundan, öz obyektlərinin tədqiqində həm hüquqi elmlərin, həm də xüsusi elmlərin metodlarından istifadə edir.

Metodik üsullar tədqiqatın səviyyəsindən, həcmindən və vəzifəsindən asılı olaraq seçilir. Kriminologiya elmi çoxcəhətli, mürəkkəb ictimai münasibətlər sistemindən kriminogenlik xüsusiyyətinə və profilaktik əhəmiyyətinə görə fərqlənən əlaqə və münasibətləri ayıraraq öyrənir. Burada seçilən məcmu göstəricilərinin həcminə və məzmununa görə tamlığı və etibarlılığı təmin edilməlidir. Bu vəzifənin uğurlu həlli üçün kriminologiya bir çox metodlardan kompleks şəkildə istifadə edilir.

Öyrənilən kriminoloji hadisələrin mürəkkəbliyi və onların tədqiqinin qısa bir zamanda başa çatdırmaq zərurəti müasir dövrdə kriminoloji obyektlərin tədqiqində ənənəvi üsullarla yanaşı, prinsip etibarilə yeni metodların, üsul və vasitələrin araşdırılması və onların əməli tətbiqi, kriminoloji məlumatların toplanması, işlənməsi və təhlili sisteminin təkmilləşdirilməsi, cinayətkarlığın proqnozlaşdırılması və qarşısının alınması işinin sistemli, mərhələlərlə kompleks öyrənilməsi, onun planlaşdırılması və ardıcıl idarə olunmasının yeni yollarının müəyyənəşdirilməsi kimi məsələləri qarşıya qoyur.

Cinayətkarlığa qarşı kəskin mübarizə aparıldığı bir şəraitdə hüquq-mühafizə orqanlarının işinin təşkili, planlaşdırılması və idarə olunması mexanizmlərinin, cinayətkarlığın kompleks tədqiqinin yeni metod və üsullara əsaslanan kompleks elmi-tədqiqat proqramlarının həyata keçirilməsi mühüm elmi və təcrübi əhəmiyyət kəsb edir.

***SUAL 1. Cinayətkarlığın öyrənilməsinin vəzifələri və nəzəri əsasları.
Kriminoloji informasiya.***

Cinayətkarlığın öyrənilməsi, onun xəbərdarlığı və qarşısının alınması, onu doğuran səbəblərin aradan qaldırılması tələbatından irəli gəlir.

Hüquq qaydasının vəziyyətinin təhlilində elmi yanaşma, cinayətkarlıq kimi sosial-neqativ təzahürə qarşı effektiv mübarizə aparılmasında əsas prinsiplərdən biridir. Elmi təhlilə laqeyd münasibət, hər bir problemi güclə həll etmək istəyi effektsiz nəticəyə gətirib çıxarar, güc və vasitələrin qeyri-rasional sərfi ilə nəticələnər.

Hüquq qaydasının möhkəmləndirilməsi məqsədi ilə tədbirlərin müəyyən edilməsi üçün hər şeydən əvvəl cinayətkarlığın vəziyyəti, onun strukturu və dinamikası, hüquq pozuntularının törədilməsinin ümumi və fərdi (bilavasitə) səbəb və şəraitləri haqda tam və hərtərəfli məlumatlar əldə etmək lazımdır.

Cinayətkarlığın öyrənilməsi hüquq-mühafizə fəaliyyətinin effektiv həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən biridir. Cinayətkarlığın öyrənilməsi zamanı onun ərazi və sahələr üzrə vəziyyətini, müxtəlif regionlarda fərqlərini, onun səbəb və şəraitini, cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə yönəlmiş fəaliyyəti, güc və vasitələrin tətbiqinin effektivliyi müəyyən edilir.

Yalnız bir konkret fakt əsasında bütün analoji cinayətlərin törədilməsinin səbəb və şəraiti haqda nəticə çıxarmaq qeyri-mümkündür.

Cinayətkarlığın öyrənilməsi qeydə alınmış cinayətlərin, onları törətmiş şəxslər haqda məlumatların şəhər, rayon və ayrı-ayrı regionlar miqyasında ümumiləşdirilməsi və təhlili yolu ilə başlayır.

Ümumiləşdirmə konkret regionda və ya obyektə cinayətkarlığın tipik xarakteristikasını aşkar etməyə, bu təzahürü dərinlənə başa düşməyə, səbəb və şərait haqda tam təsəvvürün yaradılmasına kömək edir.

Ayrı-ayrı obyektlər üzrə müqayisə bizə kriminogen nöqtələri aşkar etməyə, ilkin profilaktiki tədbirlər müəyyən etməyə imkan verir.

Müvafiq informasiyanın statistik tədqiqi konkret cinayətin vəziyyətinin və dinamikasının qanunauyğunluqlarını üzə çıxarır. Bu da konkret cinayətlərlə

mübarizə üçün elmi əsaslı tədbirlərin hazırlanmasına imkan verir.

Lakin cinayətkarlığın vəziyyəti və dinamikası haqda tam təsəvvür, ümumrespublika və ya bölgə səviyyəsində bütün cinayətkarlıq, onun strukturunun qarşılıqlı əlaqələri təhlil olunduqda yaranır. Statistik təhlil yolu ilə cinayətkarlığın qanunauyğunluqları, onun qarşısının alınması üçün fəaliyyət istiqamətləri müəyyən edilir.

Sosial təzahür qismində cinayətkarlıq öz növbəsində mürəkkəb dinamik qarşılıqlı hərəkətdə olan çoxlu sayda sosial faktorlarla bağlıdır. Ona görə də sosial təzahürlərin əsas xüsusiyyətlərinin nəzərə alınması vacibdir.

Təbii təzahürlərdən fərqli olaraq, sosial təzahürlər insanın dərk olunmuş fəaliyyətinin nəticəsidir ki, bu da iradə və idrak vasitəsilə formalaşır. Fərd konkret şəraitdən asılı olaraq öz davranışında azaddır. Konkret cinayət əməlinin törədilməsi müxtəlif təsadüfi hallardan asılıdır. Bu da cinayətkarlıqda səbəbli əlaqənin yaranmasına gətirib çıxarır.

Sosial təzahür tarixi xarakterə malikdir, ictimai-iqtisadi formasiyanın tipindən, bu formasiya daxilində cəmiyyətin inkişaf səviyyəsindən, bu müddətdə konkret tarixi şərtlərdən asılıdır.

Beləliklə, cinayətkarlığın öyrənilməsi qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə və hüquq tətbiqi fəaliyyətin effektivliyinə böyük təsir göstərir. Onun öz predmeti və vəzifələri vardır.

Cinayətkarlığın öyrənilməsinin əsas vəzifələri:

1. Cinayətkarlıqla mübarizə fəaliyyətinin analitik-informasiya təminatı.
2. Cinayətkarlığın səbəb və şəraitinin qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsi və təhlili.
3. Cinayətkarlığa ayrı-ayrı sosial faktorların təsirinin qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsi.
4. Cinayətkarlığa qarşı mübarizə strategiyasının hazırlanmasının elmi təmini.
5. Cinayətkarlığın statistik yox, faktiki cəminin müəyyən edilməsi.

Cinayətkarlığın öyrənilməsinin predmetini cinayətkarlığın

qanunauyğunluqları təşkil edir. Cinayətkarlığın öyrənilməsində aşağıdakılar əsas götürülür.¹

- cinayətkarlıq digər ictimai təzahürlərlə əlaqəli təhlil edilir (siyasi, iqtisadi, sosial və s.);
- kriminoloji təzahürlərin (cinayətlər, cinayətkarlıq, onların səbəbləri və s.) dəyişiklikləri ilə birlikdə təhlil edilməsi;
- kriminoloji təzahürlərin inkişafının müəyyən bir proses kimi təhlil edilməsi – yəni cinayətkarlığın vəziyyətinin dəyişməsinə və yeni halların yaranmasını nəzərə alaraq, onunla mübarizənin mütəmadi olaraq təkmilləşdirilməsi;
- kriminoloji təzahürlərin daxili və xarici ziddiyyətlərinin nəzərə alınması (cinayətkarlıqla mübarizə, onun qarşısının alınması, eyni zamanda digər neqativ halları da aradan qaldırır).

Cinayətkarlığın kriminoloji öyrənilməsi zamanı aşağıdakılar müəyyən edilməlidir:

- cinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, onun vəziyyətinin və inkişaf tendensiyalarının qiymətləndirilməsi məqsədi ilə yayılmasının və ictimai təhlükəliliyinin səviyyəsi;
- konkret xəbərdaredici tədbirlərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə cinayətkarlığın yaranmasının və inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətləri (motivasiya, sosial yönəlmə, cinayətkarlığın coğrafiyası və s.);
- hüquq-mühafizə fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və residiv cinayətkarlığın xəbərdar edilməsi məqsədi ilə cinayətkarlığın daxili xüsusiyyətləri (stabilliyi, aktivliyi, mütəşəkkilliyi).

Kriminoloji informasiya.

Cinayətkarlığın öyrənilməsinin bilavasitə məqsədi – onun vəziyyəti, səviyyəsi, strukturu, dinamikası, törədilməsinə kömək edən səbəb və şərait, onunla mübarizədə istifadə edilən tədbirlərin effektivliyi barədə informasiyanın əldə edilməsidir.

¹ Ə.Piriyev. Kriminologiya. Dərs vəsaiti. Bakı, 1999.

İnformasiya – sadəcə xəbər deyil, bu məlumatlar məcmusudur. Ayrı-ayrı hallarda bu məlumat istifadə üçün heç bir informasiya məzmunu kəsb etməz.

İnformasiya – bu və ya digər fakt, hadisə haqda bilikləri müəyyənləşdirir, dolğunlaşdırır.

Cinayətkarlıq və onun xəbərdarlığı üzrə keçirilən tədbirlər haqda informasiya – kriminoloji informasiyadır. Bundan irəli gələrək, demək olar ki, kriminoloji informasiya – cinayətkarlıqla bağlı təzahürlər barədə biliklərdə qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırır.

Kriminoloji informasiya cinayətkarlığın vəziyyətini və digər xüsusiyyətləri düzgün əks etdirməsi üçün 3 əsas metodik tələbə cavab verməlidir:

1. informasiyanın tamlığı;
2. informasiyanın vaxtında olması;
3. informasiyanın həqiqiliyi.

Məlumdur ki, cinayətkarlığın vəziyyəti barədə düzgün nəticəyə bu təzahür haqda lazımi həcmdə informasiya aldıqdan sonra gəlmək olar. Qeyri-dəqiq və birtərəfli informasiya təsəvvürü dolğunlaşdırmır, səhv nəticə çıxarılmasına səbəb olur.

Konkret təzahürün dərk olunması üçün həddindən artıq lazımsız və əhəmiyyətsiz informasiya çoxlu miqdarda maddi məsrəflərə, vaxtın itirilməsinə səbəb olur, dərk olunma prosesini mürəkkəbləşdirir. İnformasiyanın tamlığı üçün, konkret tapşırıqdan irəli gələrək məlumatın alınması “lazımdır” və “kifayətdir” prinsipləri üzrə aparılmalıdır.

“Lazımdır” – təzahürü dərk etmək üçün, “kifayətdir” – məqsədə çatmaq üçün.

Kriminoloji informasiyanın “vaxtında” olması konkret tədqiqatın qarşısında duran tapşırıqlardan asılı olaraq müəyyən edilir.

Cinayətkarlığı öyrənərkən müvafiq fakt və ya hadisə haqqında dərhal lazımi qədər tam informasiya almaq mümkün deyil.

Kriminoloji informasiyaya qoyulan əsas tələblərdən biri də onun doğruluğu, mötəbərliyidir.

İlkin qeydiyyatı zamanı, statistik işlənməyə ötürülən informasiyanın təhrif olunması səhv fikir və nəticələrə səbəb olur.

Cinayətkarlığın elmi tədqiqatı üçün lazımı informasiya əldə etmək üçün müvafiq sənədlərdən: sorğu vərəqlərindən, anketlərdən istifadə olunur.

Kriminoloji informasiyanın tədqiqinə nəzarət bütün mərhələlərdə (onun yığılması, işlənməsi və təhlilində) aparılır.

Cinayətkarlığın qanunauyğunluqları kifayət qədər çoxlu müşahidələr nəticəsində aşkar edilir. Kriminoloji informasiyanın əsas mənbələri cinayətkarlıq və onunla mübarizə nəticələri haqda statistik hesabatlar, elmi kriminoloji tədqiqatların nəticələridir.

SUAL 2. Kriminoloji tədqiqatın metodları.

Cinayətkarlığın öyrənilməsinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də cinayətkarlıqla bağlı müxtəlif sosial təzahürlərin tədqiqi zamanı müəyyən metodlardan istifadə olunmasıdır.

Metodologiya qədim yunan sözü olub “Methodos” sözündən götürülərək doğru yol, tədqiqatın yolu deməkdir. Kriminoloji tədqiqatlar zamanı metod, metodika, metodologiya kimi terminlərdən istifadə olunur.

Metod – tədqiqat qaydası, üsulu.

Metodika – tədqiqat metodlarının toplusu.

Metodologiya – nəyinsə elmi tədqiqatının yolları, metodları barədə nəzəriyyə deməkdir.

Mürəkkəb sosial kriminoloji hadisələri tədqiq edərkən qarşıya bir sıra metodoloji problem və məsələlər çıxır.¹ Sonsuz sayda digər hadisələrlə bağlı olan, tədqiq edilən hadisə və prosesi necə öyrənməli? Əgər təmin yalnız ünsürləri verilmişdirsə, onda bəs tam özü nədir? Obyekt və ya hadisənin tam təsviri mümkün olmadıqda optimal planlaşdırma, proqnozlaşdırma və idarəetmə mümkündürmü? Obyektin müxtəlif ünsürləri, habelə sistemlə onu əhatə edən xarici mühit arasında qarşılıqlı əlaqəni və qarşılıqlı asılılığı operativ, dəqiq və dürüst aşkara çıxarmaq olarmı?

Cinayətkarlığın kompleks tədqiqi və proqnozlaşdırılması zamanı yaranan bu və bir çox digər suallara metodoloji və metodik cavablar müasir kompleks yanaşma verir.

Cinayətkarlıq öz qanunauyğunluqlarına, kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə malikdir, buna görə də onun tədqiqinin özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır.

Tədqiqat obyektini mürəkkəbləşdikcə eyni bir obyektin müxtəlif tərəflərinin müxtəlif elmlərin köməyi ilə tədqiqinə ehtiyac yaranır. Sosial-hüquqi hadisələr, onların mürəkkəblilik və əhəmiyyət dərəcəsindən asılı olmayaraq cəmiyyətin həyat və inkişafının müxtəlif tərəflərini əks etdirir. Bu

hadisə və proseslərə təcrid olunmuş şəkildə baxmaq, onları bir-birindən ayıraraq, yalnız bir elmin köməyi ilə kifayət qədər tam və dolğun şəkildə öyrənmək qeyri-mümkündür. Cinayətkarlıq kimi mürəkkəb sosial-hüquqi hadisənin öyrənilməsi zamanı bir sıra elmlərin – cinayət hüququnun, sosiologiya və psixologiyanın, iqtisadiyyatın, riyaziyyat və kibernetikanın metod və vasitələrindən kompleks istifadəyə böyük ehtiyac duyulur.

Bu səbəbdən də kriminoloji tədqiqatlar zamanı müxtəlif elmlərin tədqiqat metodlarından istifadə olunur.

Kriminoloji tədqiqat zamanı istifadə olunan metodların aşağıdakı qaydada təsnifatını vermək olar:

1. ümumelmi metodlar (induksiya, deduksiya, tarixi, müqayisəli, sistemli yanaşma və s.);
2. sosioloji metodlar (müşahidə, sorğu, eksperiment, ekspert qiymətləndirilməsi, sənədlərin öyrənilməsi);
3. psixoloji metodlar (sosiometriya, testləşdirmə);
4. statistik metodlar (statistik müşahidə).

Kriminoloji tədqiqatın ümumelmi metodları

İnduksiya konkret hallar (hissələr) haqqında mühakimə olub, ümumi əqli nəticələr çıxarmağa doğru istiqamətlənir. İnduksiya elə bir əqli nəticəyə deyilir ki, burada hər hansı sinfə daxil olan hadisələrdə (konkretlərdə) müəyyən əlamətlərin təkrar olunmasına əsaslanaraq, onların həmin sinfin bütün üzvlərinə aid olması haqqında nəticə çıxarılır.

Deduksiya – deduksiyada verilmiş iki və ya daha çox hökm əsasında əqli nəticə çıxarılır. Yəni hazır biliklərə əsaslanmaqla müəyyən məntiqi qaydalara riayət etməklə yeni bilik əldə edilir. Bu zaman fikrin gedişi ümumi biliklərdən, xüsusi biliklər əldə etməyə doğru yönəlir.

Tarixi yanaşma – konkret tarixi dövrün səciyyəsinə və xüsusiyyətlərini

¹ İ.Rəhimov, E.Həsənov, Y.Abdullayev, İ.Cavadova. Cinayətkarlıq və kibernetika. Bakı, 1995.

nəzərə almaqla cəmiyyətin inkişafı və hərəkət qanunauyğunluğu prosesinin araşdırılması və öyrənilməsidir. Tarixi yanaşma idrak prosesinin elə metodudur ki, burada keyfiyyətə müxtəlif olan tarixi mərhələlərin qarşılıqlı əlaqədə və vəhdətdə götürülərək araşdırılması tələb olunur.

Müqayisə metodu - müxtəlif cinsli, müxtəlif yaşlı şəxslər tərəfindən törədilən cinayətlərin öyrənilməsi və müqayisə edilməsidir. Bu metod cinayətkarlığın səbəbləri barədə yeni məlumatların alınmasına şərait yaradır.

Sistemli yanaşma – müəyyən prinsiplərin və tədqiqat üsullarının cəmindən ibarətdir. Burada öyrənilən obyekt (cinayətkarlıq) müəyyən struktura malik olan mürəkkəb mütəşəkkil sistem kimi təhlil edilir.

Sistemi səciyyələndirən aşağıdakı əlamətləri göstərmək olar:

- 1) sistem çoxlu sayda üsürlərin nizamlı və tam məcmusudur;
- 2) sistemin üsürləri bu sistemin alt sistemi olmaqla onun həddləri daxilində qarşılıqlı asılıqdadırlar. Eyni zamanda sistemin hər bir üsürü alt sistem olmaqla müəyyən nisbi müstəqilliyə, kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətinə malikdir, buna görə də nisbətən aşağı səviyyəli müstəqil sistem kimi nəzərdən keçirilə bilər;
- 3) sistem bir tam kimi müəyyən funksiyaları yerinə yetirir, həmin funksiyaları onun ayrılıqla götürülən hər bir üsürünün funksiyaları ilə eyniləşdirilə bilməz;
- 4) sistemin üsürləri (alt sistem kimi) həm müəyyən sistem çərçivəsində, həm də mühitlə qarşılıqlı əlaqədə ola bilər və bu zaman öz məzmunlarını və ya daxili quruluşlarını dəyişə bilərlər.

Kriminoloji tədqiqatın sosioloji metodları.

Müşahidə – bu zaman tədqiqatçı informasiyanı digər şəxslərdən yox şəxsən özü olaraq onu maraqlandıran hadisələr, faktlar, vəziyyətlər barədə məlumatları birbaşa qəbul edir. Müşahidə aparan, hadisə, yaxud da fikirlə bağlı bilavasitə sorğu keçirmir, bu və ya digər konkret həyat şəraitində insanlar arasında münasibətləri qavrayır və qiymətləndirir. Müşahidə metodunun aşağıdakı növləri fərqləndirilir:

a) daxildən müşahidə – halların, faktların qeydiyyatının müşahidə obyektinə daxil olunması yolu ilə aparılır. Müşahidə aparən şəxs öyrəndiyi qrupa daxil olur, onu daxildən, hə-yat prosesində araşdırır;

b) xaricdən müşahidə – müşahidəçi tədqiq olunan qrupa daxil olmamaq şərti ilə onu kənardan izləyərək lazımı məlumatları qəbul edir.

Sorğu – kriminoloji tədqiqatın ən geniş yayılmış metodlarından biri olaraq ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində mövcud olan problemlərin tədqiqi zamanı tətbiq olunur. Bu metodun əsas məqsədi obyektiv və subyektiv faktlar barədə informasiyanın birbaşa sorğu aparılan şəxslərin sözlərindən alınmasıdır. Kriminoloji tədqiqatlar zamanı sorğu metodunun köməyi ilə cinayətkarlığın konkret səbəb və şəraiti, cinayətkarın və zərərçəkmiş şəxsin şəxsiyyəti, cinayətkarlığın xəbərdar olunması məqsədi ilə tətbiq olunan tədbirlərin effektivliyi, hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti, müxtəlif sosial qrupların hüquqi düşüncə səviyyəsi və onların cinayətkarlıqla mübarizə ilə bağlı problemlərə qarşı münasibəti barədə məlumatlar əldə edilir.

Sorğu metodunun aşağıdakı növləri vardır:

1. əyani sorğu – müsahibə;
2. qiyabi sorğu – anketləşdirmə.

Hər iki halda sorğu əvvəlcədən proqramlaşdırılır.

Müsahibə – sorğu aparılan şəxslə söhbət formasında həyata keçirilir. Bu zaman tədqiqatçı maraqlandıran faktlar müəyyənləşdirilərək müvafiq qaydada sənədləşdirilir. Anket üsulundan fərqli olaraq müsahibədə zəruri informasiya daha tez əldə edilir. Müsahibənin azad və formal növləri fərqləndirilir. Azad müsahibədə konkret suallar verilmir. Söhbətin ümumi yönü müəyyən edilir və əsas suallar söhbətin gedişində aydınlaşdırılır. Azad müsahibənin nəticəsi müsahibəni aparmanın hazırlıq səviyyəsindən, başqaları ilə ünsiyyətə girmək qabiliyyətindən asılıdır. Azad müsahibə zamanı sorğuya cəlb edilən şəxsin şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərinin ətraflı öyrənilməsinə imkan verir.

Formal müsahibə əvvəlcədən dəqiq müəyyən edilən konkret suallar

ətrafında aparılır. Sorğuda iştirak edənlərin hamısına eyni suallar verilir. Belə müsahibənin aparılmasında məqsəd müqayisə edilə bilən nəticələrin alınmasıdır.

Müsahibə aparılan zaman nəticənin keyfiyyəti tədqiqatçının bacarığından da çox asılıdır. Bununla əlaqədar aşağıdakı əsas metodiki tələblərə riayət etmək vacibdir.

- sorğu aparılan şəxslə psixoloji kontakt yaratmaq;
- verilən suallar konkret və anlaşılan şəkildə olmalıdır;
- suallar verərkən şəxsdən açıq danışmağı, heç nəyi gizlətməməyi xahiş etmək;
- tədqiqatçını maraqlandıran sualların birbaşa verilməməsi;

Anketləşdirmə isə bir qayda olaraq anonim xarakter daşıyır. Anket yolu ilə tədqiqat zamanı əvvəlcədən hazırlanmış suallar üzrə yazılı məlumatlar toplanır. Tədqiqatın məqsədinə və vəzifələrinə uyğun olaraq sualların xarakteri müəyyən edilir. sualların qoyuluşu xeyli dərəcədə cavabların məzmununu müəyyən edir. Verilən suallara “hə”, “yox”, “bilmirəm” və s. variantlarda cavab verilir. Belə formada qoyulan suallar daha dəqiq informasiya almağı təmin edir.

Anketə daxil edilən suallar tərtib edilərkən tədqiqatın miqyası, sorğuya cəlb edilənlərin sayı, məşğuliyyəti, mədəni-təhsil səviyyəsi və s. nəzərə alınmalıdır. Kriminoloji tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmişdir ki, anketləşdirmə zamanı bütün proses 30 dəqiqədən çox olmamalıdır.

Eksperiment – tədqiqatçı tərəfindən idarə olunan bir sıra amillərin təsiri nəticəsində dəyişən, ardıcıl əks olunmuş və nəzarət edilən obyektin vəziyyətinin tədqiqi metodudur. Bu, hüquq pozuntularının qarşısının alınması üçün optimal tədbirlər barədə irəli sürülən hüquqpozmanın yoxlanılması məqsədi ilə aparılan, əvvəlcədən hazırlanmış ictimai fəaliyyətdir. Eksperiment aşağıdakı tələblərə cavab verməlidir:

- 1) cinayətə təhrik edilməsi yolverilməzdir və tədqiqatçını cinayət məsuliyyətindən azad etmir;

2) eksperiment qanun çərçivəsində aparılmalıdır.

Ekspert qiymətləndirməsi – cinayətkarlıqla mübarizə problemlərini yaxşı bilən təcrübi və elmi işçilərdən ibarət xüsusi seçilmiş ekspert qrupunun müəyyən edilmiş suallar barədə verilən rəylərinin alınmasıdır. Bu metod cinayətkarlığın latentliyinin səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, cinayətkarlığın proq-nozlaşdırılması, cinayətkarlığın dinamikasında dəyişikliyin səbəblərinin öyrənilməsində geniş tətbiq olunur. Ekspertlərin sayı kriminoloji tədqiqatın vəzifələrindən, öyrənilən problemin mürəkkəbliyindən asılıdır. Ekspert qiymətləndirilməsinin 2 növü vardır:

- 1) fərdi;
- 2) qrup şəklində həyata keçirilən.

Suallar yazılı və ya şifahi, ümumi və ya xüsusi şəkildə verilə bilər. Tədqiqat prosesinin sonunda cavablar yığılaraq ümumiləşdirilir, təhlil edilərək yekun nəticə əldə olunur.

Sənədlərin öyrənilməsi – kriminoloji tədqiqatın informasiya ilə təmin olunması zamanı tətbiq olunan metodlardan biridir. Bu metodun tətbiqi zamanı aşağıdakı sənədlər öyrənilir:

- 1) statistik uçotlar;
- 2) cinayət işlərinin materialları;
- 3) cinayətlər barədə ərizələr və onların cavabları;
- 4) məhkəmə-tibbi ekspertiza bürosunun materialları;
- 5) sosial-iqtisadi vəziyyətin təhlilinin ümumi nəticələri.

Kriminoloji tədqiqatın psixoloji metodları.

Kriminoloji tədqiqatlar zamanı psixoloji metodlar cinayətkarın şəxsiyyətini xarakterizə edən əlamətlərin daha geniş təhlilində, qrupdaxili və qruplararası münasibətlərin keyfiyyət və kəmiyyət qiymətləndirilməsində, cinayətkarın şəxsiyyətinin tipinin müəyyən edilməsində tətbiq edilir.

Kriminologiyada ən çox tətbiq olunan psixoloji metodlar sosiometriya və testləşdirmədir.

Sosiometriya latın mənşəli söz olub “socius” (yoldaş, iştirakçı) və

“metrum” (ölçü) sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Bu metodun tətbiqi ilə həyata keçirilən tədqiqatın əsas məqsədi insanlar arasında yaranan emosional-psixoloji münasibətlərin öyrənilməsidir. Sosiometriya metodunun köməyi ilə qrup daxilində münasibətlərin dinamikasının təsvirini, qrupdaxili və qruplararası ünsiyyət prosesinin kəmiyyət və keyfiyyət qiymətləndirilməsini, psixoloji münasibətlərin xarakterini, qrup daxilində insanların simpatiya və antipatiyalarını, liderlərin, qruplaşmaların sayını, konfliktli vəziyyətləri müəyyən etmək olar.

Testləşdirmənin əsas məqsədi müxtəlif tərəflərin köməyi ilə cinayətkarın şəxsiyyətinin psixoloji xüsusiyyətlərinin, onun bir fərd kimi intellektual imkanlarının, risk etmə ehtimalının, özünə nəzarətin səviyyəsinin, fəvqəladə vəziyyətlərdə davranışının psixoloji xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsidir. Bu metodun köməyi ilə cinayətkarın şəxsiyyəti daha dərinləndirilməlidir.

SUAL 3. Kriminoloji tədqiqatın təşkili. Kriminologiyada statistik müşahidə.

Kriminoloji tədqiqatın müsbət həlli üçün düzgün metodiki təşkilini aparmaq lazımdır. Metodiki təşkilin əsas təminedicisi sənədi plan və ya iş proqramıdır. Burada tədqiqatın məqsədi və vəzifələri, həcmi və keçirilməsi metodikası, informasiyanın işlənməsi qaydası, bu tədqiqatın yekununun realizəsi müəyyən olunur.

Plan (iş proqramı) nəinki konkret müddət və icraçıları göstərməklə müvafiq işlərin planlaşdırılmasıdır, eyni zamanda tədqiqatın məqsədəuyğun, səmərəli, metodiki qaydada aparılması üçün yaradıcı sənəddir.

Planın (iş proqramının) işlənməsi zamanı nəzərə almaq lazımdır ki, kriminoloji tədqiqat bir qayda olaraq 4 ardıcıl mərhələyə bölünür:

- hazırlıq;
- pilotaj tədqiqat;
- empirik materialların yığılması və onun işlənməsi;
- nəticələrin təhlili və çıxış sənədlərinin hazırlanması.

Kriminogen tədqiqatın hazırlıq mərhələsi.

Onun məzmununa əsasən tədqiqatın məqsəd və vəzifələrinin dəqiqləşdirilməsi daxildir. Bunun üçün bir tərəfdən tədqiqat zamanı qarşıya hansı sualların qoyulduğu, digər tərəfdən bu suallar əvvəllər hansı dərəcədə tədqiq olunması və hansı nəticə əldə edilməsi müəyyənləşdirilir.

Əvvəlcə tədqiqatın məqsədi ümumi olaraq formalaşdırılır. Sonradan əvvəllər bu problem üzrə tədqiqat materialları və ədəbiyyatla tanış olunur, hansı suallara hazır cavabların olması, hansında kifayət etməməsi müəyyən edilir.

Bu üsul hər bir yeni biliyin dayanıqlı özü ilə söykənməsi, əvvəllər yığılmış elmi biliklərə əsaslanması prinsipindən irəli gəlir.

Pilotaj tədqiqat.

Yuxarıda göstəriləndiyi kimi informasiyanın yığılmasının anket, sorğu

vərəqələri və digər sənədləri dərin təhlil tələb edir. Nə qədər onlar dəqiq tərtib olunsalar da, sənədləri təcrübədə sınaqdan keçirmək lazımdır. Elə bu məqsədlə də məhdud həcmdə material üzrə “pilotaj” tədqiqat keçirilir.

Onun məqsədi informasiya yığmaq üçün hazırlanmış sənədləri təcrübədə yoxlamaq, lazımı əlavələr etmək, təkmilləşdirməkdən ibarətdir.

Empirik materialın yığılması və onun işlənməsi

Kriminoloji tədqiqat prosesində empirik materialın yığılması əsasən əvvəlcədən proqramlaşdırılmış sənədlər əsasında aparılır. Bu iş nəinki tədqiqatçı tərəfindən, həmçinin onun tapşırığı ilə digər şəxs tərəfindən də aparıla bilər.

Kriminoloji tədqiqatın nəticələrinin təhlili və çıxış sənədlərinin hazırlanması

Bu, tədqiqatın ən məsuliyyətli mərhələsi olub, özünə yaradıcı münasibət, empirik materialların nəzəri biliklərlə əlaqələndirilməsini tələb edir. Əsas diqqət statistik təhlil nəticəsində müəyyən edilmiş təzahürlər və onların inkişaf təmayülü arasındakı əlaqəyə yönəlir. Bu təzahürlərin səbəbi tədqiq olunur, onun qanunauyğun və ya təsadüfi olması qiymətləndirilir, nəticə çıxarılır. Bütün bu suallar öz əksini yekun sənəddə – arayışda və ya hesabatda tapır. Tədqiqatın axırında bu və ya digər dövlət orqanının, ictimai təşkilatın fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasından ötrü təkliflər işlənilir hazırlanır.

Tədqiqatın sonrakı elementi onun qarşısında duran tapşırıqların konkretləşdirilməsidir. Buna statistik qanunauyğunluqlar əsasında duran işçi fərziyyələrin hazırlanması, formalaşdırılması, öyrənilən təzahürlərin əvvəllər məlum olmayan xüsusiyyətləri, əlaqələrinin öyrənilməsi aiddir. Elmi tədqiqatın qarşısında duran vəzifə də bu işçi fərziyyələrin yoxlanılması, onun təsdiqi və ya rədd edilməsidir.

Kriminoloji tədqiqatın məqsədi konkretləşdirildikdən, qarşısında duran

vəzifələr müəyyən edildikdən sonra, lazımi informasiyanın alınması üçün tədqiqatın harada və necə keçirilməsi sualı meydana çıxır. Tədqiqatçı ilk növbədə digər müəlliflər tərəfindən əldə etdilmiş təhlillə tanış olur. Tam əmin olduqdan sonra tədqiqatın həcmi və metodikasını müəyyən edir, işçi “alətlərinin” hazırlanmasına (müşahidə proqramı, sorğu vərəqəsi, anket) keçir.

Tədqiqatın nəticələri hüquq-mühafizə fəaliyyətinin normativ tənzimlənməsinin təkmiləşdirilməsi və peşəkar kadrların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Kriminoloji tədqiqatlar nəinki xüsusişdirilmiş elmi-tədqiqat müəssisələri, həm də HMO-nun əməkdaşları tərəfindən də keçirilə bilər.

Buna görə də cinayətkarlığın öyrənilmə metodikasının DİO-nun əməkdaşları tərəfindən mənimsənilməsi, onların xidməti fəaliyyətinin effektivliyinin artırılması üçün vacib şərtidir.

Statistik müşahidə – kütləvi sosial proses və təzahürlər haqqında məlumatların elmi şəkildə yığılmasıdır.

Statistik müşahidə zamanı əldə edilmiş materiallar statistik tədqiqatın sonrakı vəzifələrini həll etmək üçün ilkin mənbədir.

Hər hansı statistik müşahidə hazırlıq işləri, bilavasitə məlumatların yığılması və onlara nəzarətdən ibarətdir.

Müşahidənin hazırlanmasında əsas mərhələ, onun keçirilməsi planının işlənməsidir ki, bu da proqram-metodiki və təşkilati sualların həllini özündə əks etdirir.

Proqram-metodiki suallara daxildir:

- müşahidənin məqsəd və vəzifələrini müəyyən etmək;
- obyekt müəyyənləşdirmək;
- müşahidənin növünü və üsulunu seçmək.

Təşkilati suallara isə aiddir:

- yerin, vaxtın, müşahidənin müddətinin müəyyən edilməsi;
- müşahidənin keçirilməsinə cavabdeh olan şəxslərin və təşkilatların dairəsi;

- kadrların seçilməsi, öyrədilməsi və təlimatlandırılması;
- hesabat formalarının çoxaldılması və paylanması;
- materialların təsdiq olunma müddətinin müəyyən edilməsi;
- statistik müşahidənin keçirilməsi ilə əlaqədar digər suallar.

Statistik işin məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi hər hansı statistik müşahidənin ilkin mərhələsidir. Məsələn: cina-yətkarlığı öyrənərkən, qarşımıza cinayətkarın şəxsiyyətini tədqiq etmək və ya cinayətin törədilməsinə kömək edən səbəb və şəraitin öyrənilməsi məqsədini qoya bilərik. Məlum məsələdir ki, qarşıya qoyulmuş məqsəddən asılı olaraq bir halda bir əlamətlər, digər halda isə başqa əlamətlər qeydiyyatata alınır.

Müşahidənin məqsədi aydın, dəqiq və hərtərəfli müəyyən edilməlidir. Statistik müşahidənin məqsədindən irəli gələrək qarşıya konkret vəzifələr qoyulur. DİO-da statistik müşahidənin əsas vəzifəsi müvafiq ilkin qeydiyyat sənədlərində hər bir aşkar olunmuş cinayətin, onu törətmiş şəxsin qeydiyyatata alınmasıdır.

Müşahidənin obyektini müəyyən edərkən obyektin əsas əlamətlərini göstərmək lazımdır (digər obyektlərdən fərqləndirən). Belə ki, əgər müşahidə obyektini kimi əhali götürülürsə, bu zaman hansı əhalinin daimi (yəni bu ərazidə daimi yaşayan), real (yəni qeydiyyat zamanı bu ərazidə olan əhalinin sayı) olduğu göstərilməlidir.

Cinayət statistikasının əsas vəzifəsindən irəli gələrək, onun 3 konkret müşahidə obyektini müəyyən etmək olar:

- cinayətlər;
- cinayət törətmiş şəxslər;
- cinayət cəzası və cinayət törətmiş şəxslərə tətbiq olunan təsir tədbirləri.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, cinayət statistikasının obyektləri cinayət prosesinin hər bir mərhələsində spesifik xüsusiyyətləri əks etdirir.

Statistik müşahidənin təşkilati quruluşu müvafiq orqanın funksional vəzifələrindən irəli gəlir. Belə ki, cinayət və cinayətkarlar (şübhəli şəxs,

təqsirləndirilən şəxs, məhkum) təhqiqat, prokurorluq, məhkəmə orqanları tərəfindən qeydə alınır (buradan da məhkəmə statistikas, DİO-nun statistikas və s. orqanların statistikas yaranır).

Statistik müşahidənin obyektı ayrı-ayrı elementlərdən ibarətdir. Bu obyektlər haqda tam təsəvvür yaratmaq üçün müşahidə vahidi, məcmu vahidi, ölçü vahidi kimi statistik anlayışlardan istifadə olunur.

Müşahidə vahidi özündə ilkin statistik informasiyanın mənbəyini əks etdirir. Cinayət statistikasında bu mənbələrə aiddir: polis bölmələri, şəhər (rayon) polis orqanları, prokurorluq orqanları, məhkəmə orqanları, xüsusi komendaturalar və s.

Məcmu vahid özündə statistik müşahidə prosesində qeydə alınan, öyrənilən obyektin bölünməz əlamətlərini əks etdirir. Yəni məcmu vahidi öyrənilən obyektin bir elementi, hissəsidir. Məhkumların törətdiyi cinayətə görə öyrənilməsində məcmu vahid bu cinayətə görə məhkumluğun olmasıdır.

Ölçü vahidi cinayət statistikasında öyrənilən sosial-hüquqi təzahürlərin həcmdə nəzərə alınmasını göstərir.

Cinayət statistikasına görə cinayətkarlıq 2 vahidlə ölçülür: kriminal əməl və bunu törətmiş subyektlərə görə.

Buradan da qeydə alınmış cinayətkarlıq – cinayət faktı və cinayəti törətmiş şəxslər haqqında məlumatlar yaranır. Bir qayda olaraq bu göstəricilər fərqlənir, yəni faktların sayı şəxslərdən artıq olur.

Statistik müşahidənin proqramı – özündə elmi əsaslanmış, dəqiq formalaşdırılmış sualları əks etdirir ki, buna da hər bir öyrənilən məcmu vahid üzrə düzgün cavab alınmalıdır. Müşahidə proqramına təcrübi və nəzəri əhəmiyyət kəsb edən suallar və əlamətlər daxil edilməlidir.

Cinayət statistikas geniş müahidə proqramı tərtib etmək imkanı verir. Burada müəyyən göstəricilərlə xarakterizə olunan cinayətkarlığa qarşı mübarizənin ümumi istiqaməti, onun səviyyəsi, strukturu, dinamikası, cinayətkarın şəxsiyyəti haqqında məlumatlar öz əksini tapır.

Bu proqramın elmi əsasını kriminologiyanın, cinayət hüququnun və

cinayət prosesinin nəzəri əsasları təşkil edir ki, bunlar da cinayətlərin, cinayətkarlığın, qanunla nəzərdə tutulmuş hərəkətlərin (HMO və ictimai qurumlar tərəfindən) təbiətinin tam açılmasında əvəzsiz rola malikdir.

Bu göstəricilərin bilavasitə mənbəyi kimi Azərbaycan Respublikası ərazisində qüvvədə olan cinayət, cinayət-prosessual, cəza-icra qanunvericiliyi, həmçinin cinayətkarlıqla mübarizə aparən orqanların fəaliyyətini nizamlayan müxtəlif normativ aktlar çıxış edir.

Statistik müşahidə üçün proqram – metodoloji suallar düzgün seçildikdən sonra onun keçirilmə metodikası müəyyən edilir. Bu da özündə statistik müşahidənin məqsədindən, vəzifəsindən, obyektindən asılı olaraq müxtəlif konkret forma, növ və əsasları birləşdirir. DİO-da 2 forma statistik müşahidə təşkil olunur: hesabat və xüsusi təşkil olunmuş statistik müayinə.

Konkret kriminoloji tədqiqatlar zamanı statistik müşahidənin təşkili formaları, növləri və üsulları bir qayda olaraq birləşərək kompleks statistik müşahidə yaradır.

Kriminologiyada statistik materialların yekunlaşdırılmasında qruplaşdırma mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Qruplaşdırma statistik məlumatların təhlilinin və yekunlaşdırılmasının elmi əsasını təşkil edir. Qruplaşdırmada başlıca cəhət bir hadisəni başqa hadisədən fərqləndirməyə imkan verən qruplaşdırıcı əlamətlərin seçilməsidir. Statistika müxtəlif ölçüdə, lakin tədqiq olunan bütün hadisələrdə mövcud olan kəmiyyət, habelə bu və ya başqa qrupa aid edilən hadisələrdə məlum əlamətin olub-olmamasını göstərən keyfiyyət əlamətlərini fərqləndirir.

Kriminoloji məlumatların qruplaşdırılmasının əsasında birinci növbədə, ayrı-ayrı ictimai-təhlükəli əməlləri tipik qruplara bölən keyfiyyət əlamətləri durur. Belə keyfiyyət əlamətləri – cinayət-hüquqi və kriminoloji əlamətlərə ayrılır. Cinayət-hüquqi xarakterli təsnifat əlamətinə–cinayətin ictimai-təhlükəlilik dərəcəsi; cinayətin xarakteri (məsələn, xüsusi obyektə görə), təqsirin forması və s. təsnifat əlamətlərini misal kimi göstərmək olar. Statistik-kriminoloji tədqiqatda cinayətlərin baş verdiyi şərait

qiymətləndirilərkən, cinayətkarlıqla mübarizədə tətbiq edilən tədbirlərin səmərəliliyi və s. hallar öyrənilərkən, bir qayda olaraq, cinayət-hüquqi əlamətlər üzrə təsnifat aparılır. Lakin belə əlamətlər üzrə aparılan təsnifat bir sıra kriminoloji məsələlərin həlli üçün yararlı olmur. Xüsusilə də, cinayətkarlıqla mübarizə tədbirlərinin işlənilib hazırlanmasında, cinayətkarlıqla mübarizənin planlaşdırılmasında və idarə edilməsində kriminoloji əlamətlər üzrə qruplaşdırmanın aparılması zəruri olur.

Statistik-kriminoloji tədqiqatlarda kriminoloji təsnifat əlamətləri üzrə qruplaşdırmaya misal olaraq cinayətlərin yayılmasına, dövlət idarəçiliyinin sahəsinə, ayrı-ayrı ərazilərə (respublika, vilayət, şəhər, rayon, konkret obyekt və s.), cinayətlərin motivinə, cinayətlərin törədilməsi üsuluna, cəmiyyətə zidd yönəlişin xarakterinə (tamah, zorakılıq, tamah-zorakılıq və s.), cinayəti törədənlərin tərkibinə (həddi-buluğa çatmayanlar, yaşadolmuşlar), yaşa, cinsə, peşayə və s. əlamətlərə görə qruplaşdırmanı göstərmək olar.

Müəyyən əlamətlər üzrə yekunlaşdırılan statistik material diqqətlə təhlil edilir. Təhlilə başlamazdan əvvəl materiallar cavabdehlərə verilir. Bu da özünün ifadəsini qruplaşdırmada tapır.

Statistik-kriminoloji tədqiqatda qruplaşdırmanın tipoloji, variasiyalı və analitik növlərindən istifadə edilir.

Məcmu vahidlərini keyfiyyətə bir cinsli tiplərə ayırmaq məqsədilə aparılan qruplaşdırmaya tipoloji qruplaşdırma deyilir. Belə qruplaşdırma cinayətkarlığın quruluşu haqqında, tədqiq edilən dövrdə onun quruluşunda baş verən dəyişiklik barədə aydın təsəvvür yaratmağa imkan verir.

Tipoloji qruplaşdırma heç də ayrılan qrupların bütün əlamətlər üzrə yekcinsliyini yaratmır. Məsələn, müxtəlif illərdə baş verən cinayətlər eyni motiv əsasında qruplaşdırıla bilər, lakin cinayətlərin sayı, hər ildə bu tiptən olan cinayətlərin vurduğu ziyan, cinayəti törədənlərin demografik xüsusiyyətləri və s. müxtəlif də ola bilər.

Eynicinsli məcmunun tərkib əlamətlərinin fərdi qiymətinin müxtəlifliyi variasiya qruplaşdırılmasının köməyi ilə öyrənilir. Variasiya qruplaşdırılması

kəmiyyət əlaməti üzrə aparılır. Bu növ qruplaşdırma məhkumların azadlıqdan məhrum etmənin müddətlərinin, tədqiqatın və məhkəmə istintaqının müddətlərinin və s. öyrənilməsində tez-tez tətbiq edilir.

Kriminoloji tədqiqatlarda analitik qruplaşdırmaya daha çox istinad edilir. Analitik qruplaşdırma ictimai hadisələr arasında mövcud qarşılıqlı asılılıq əlaqəsini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Qarşılıqlı əlaqədə olan əlamətlər nəticə və amil əlamətlərinə ayrılır. Məsələn, cinayətkarlıq və sərxoşluq, cinayətkarlıq və əhalinin maddi rifah halı, cinayətkarlıq və təhsil səviyyəsi və s. amillər arasında asılılıq əlaqəsi analitik qruplaşdırma yolu ilə tədqiq edilə bilər. Burada cinayətkarlıq hər bir halda nəticə əlaməti kimi, sərxoşluq, təhsil səviyyəsi, əhalinin maddi rifah halı və s. isə faktor əlaməti kimi götürülür və cinayətkarlıqla bu amillər arasında əlaqə öyrənilir.

Ümumiləşdirici göstəricilər, statistik sıralar kriminoloji tədqiqatlarda müəyyən rol oynayır. Statistik kriminoloji tədqiqatlarda yaradılan mütləq kəmiyyətlər aparılan statistik müşahidələr nəticəsində onun materiallarının yekunlaşdırılması ilə alınır. Mütləq kəmiyyətlər, xüsusən cinayətkarlığın vəziyyətini xarakterizə etmək üçün mühüm rol oynayır. Kriminologiyada mütləq kəmiyyətlər ayrı-ayrı rayonda, regionda cinayətkarlığın vəziyyətini, cinayətkarlığın həcmi müəyyən edir. Lakin qruplaşdırılmış formada belə hesabatlardan götürülmüş mütləq kəmiyyətlər real əlaqələrin dərk olunmasının aşkara çıxarılmasına imkan vermir. Məsələn, iki müxtəlif şəhərdə eyni ildə cinayətkarlığın vəziyyəti üzrə verilən mütləq göstəricilərə əsaslanaraq şəhərlərdən hansında cinayətkarlıq yüksəkdir – sualına cavab vermək mümkün deyildir. Bunun üçün şəhərlərin hər birində əhalinin sayı haqqında məlumat əldə edilməli və əhalinin sayına nisbətə cinayətkarlıq əmsali hesablanmalıdır. Yalnız bundan sonra şəhərlər üzrə cinayətkarlığın vəziyyəti müqayisə edilir və hansı şəhərdə cinayətkarlığın çox yayıldığı aydınlaşdırılır.

Kriminoloji tədqiqatlarda seçmə

müşahidəsinin tətbiqi

Seçmə müşahidəsi kriminoloji tədqiqatlarda nisbətən geniş tətbiq edilən metodlardandır. Böyük ərazidə və nisbətən geniş miqyasda aparılan kriminoloji tədqiqatlar zamanı toplanılan böyük həcmli empirik materialların ümumi müşahidəsi xeyli çətinləşir. Belə hallarda daha çox seçmə müşahidəsi aparılır. Seçmə müşahidəsinin tətbiqi vaxta və vəsaitə xeyli qənaət etməyə, eləcə də ümumi müşahidənin nəticələrinin yenidən yoxlanılmasına, seçilən məcmu vahidlərinin daha geniş proqram əsasında araşdırılmasına imkan verir.

Seçmə müşahidəsi – məcmu vahidlərinin bir hissəsinin elmi prinsiplər əsasında seçilib öyrənilməsindən alınan göstəricilərin bütün məcmuya aid edilməsidir.

N Ə T İ C Ə

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra beynəlxalq dövlətlər birliyinin tamhüquqlü üzvü kimi əsrlərin sınağından çıxmış ümumbəşəri dəyərlərin üstünlüyünü qəbul edərək demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğunu özünün inkişaf yolu seçmişdir.

Ölkənin perspektiv inkişafını təmin etmək üçün qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri də cinayətkarlığa və cinayətkarlığı doğuran sosial neqativ təzahürlərə qarşı mübarizə konsepsiyasının hazırlanmasıdır. Bu sahədə önəmli fəaliyyətlərdən biri də cinayətkarlıq və onunla bağlı bir çox sosial faktorların öyrənilməsi ilə bağlı aparılan kriminoloji tədqiqatlardır.

Cinayətkarlığın öyrənilməsi hüquq-mühafizə fəaliyyətinin effektiv həyata keçirilməsinin əsas şərtlərindən biridir. Cinayətkarlığın öyrənilməsi zamanı onun ərazi və sahələr üzrə vəziyyətini, müxtəlif regionda fərqlərini, onun səbəb və şəraitini, cinayətkarlığa qarşı mübarizəyə yönəlmiş fəaliyyəti, tətbiq olunan güc və vasitələrin tətbiqinin effektivliyi müəyyən edilir. Cinayətkarlığın öyrənilməsinin əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

1. cinayətkarlıqla mübarizə fəaliyyətinin analitik-informasiya təminatı;
2. cinayətkarlığın səbəb və şəraitinin qanunauyğunluqlarının aşkar edilməsi və təhlili;
3. cinayətkarlığa ayrı-ayrı sosial faktorların təsirinin qanunauyğunluqlarının müəyyən edilməsi;
4. cinayətkarlığa qarşı mübarizə strategiyasının hazırlanmasının elmi təmini;
5. cinayətkarlığın statistik yox, faktiki cəminin müəyyən edilməsi.

Qeyd etdik ki, cinayətkarlığın öyrənilməsinin predmetini cinayətkarlığın qanunauyğunluqları təşkil edir.

Kriminoloji tədqiqatlar zamanı istifadə olunan metodların aşağıdakı qaydada təsnifatı verildi:

1. ümumelmi metodlar (induksiya, deduksiya, tarixi, müqayisəli, sistemli yanaşma və s.);
2. sosioloji metodlar (müşahidə, sorğu, eksperiment, ekspert qiymətləndirilməsi, sənədlərin öyrənilməsi);
3. psixoloji metodlar (sosiometriya, testləşdirmə);
4. statistik metodlar (statistik müşahidə).